

FISKAL NOMARKAZLASHTIRISH XITOYNING IQTISODIY O‘SISHIGA QANDAY TA’SIR KO‘RSATDI?

Lokayev Bekzod Sherkobilovich

Toshkent xalqaro universiteti, Stajor tadqiqotchi

Email: bekzodlokaev@gmail.com

KIRISH

Fiskal nomarkazlashtirish, ya’ni xarajatlar bo’yicha vakolatlarining va qisman daromad yig’ish huquqining markaziy hukumatdan quyi darajadagi hukumatlarga o’tkazilishi Xitoyning iqtisodiy o’zgarishlarida asosiy ro’l o’ynadi. Tadqiqotchilarning aksariyati nomarkazlashtirish mahalliy hukumatlar uchun kuchli rag’batlar yaratganini va islohotlar davrida Xitoyning o’sish modelini shakllantirganini ta’kidlaydi. Biroq, bu ijobiy natijalar uzoq muddatli iqtisodiy nosozliklar bilan birga yuzaga keldi. Ushbu tezis fiskal nomarkazlashtirishning Xitoy iqtisodiy o’sishiga bo’lgan ijobiy va salbiy ta’sirlarini tahlil qiladi.

Iqtisodiy o’sishga ijobiy ta’sirlar

1. *Mahalliy hukumatlar o’rtasidagi raqobat va rag’batlarning kuchayishi.* Xitoydagi fiskal nomarkazlashtirish mahalliy amaldorlar iqtisodiy ko’rsatkichlar asosida baholanadigan tizimni yaratdi, bu esa hududlar o’rtasida keskin raqobatni yuzaga keltirdi. Qian va Veingast (1997) bu tizimni “bozorni saqlab qoluvchi federalizm” deb atab, u investitsiyalarni rag’batlantirgani, samaradorlikni oshirgani va sanoatlashtirishni tezlashtirganini ta’kidlaydi. Empirik tadqiqotlar nomarkazlashtirish va mahalliy darajadagi iqtisodiy o’sishni qo’llab-quvvatlovchi xatti-harakatlar o’rtasida kuchli bog’liqlik mavjudligini ko’rsatadi (Jin, Qian va Veingast, 2005).

2. *Infratuzilmaning tez rivojlanishi.* Mahalliy hukumatlar o’z avtonomiyasidan foydalangan holda transport, kommunal xizmatlar, sanoat zonalari va maxsus iqtisodiy hududlarga katta miqdorda sarmoya kiritdi. Lin va Liu (2000) bunday investitsiyalar unumdorlikni sezilarli darajada oshirib, eksportga yo’naltirilgan o’sishni qo’llab-quvvatlaganini ko’rsatadi. Ushbu infratuzilma loyihalari ko’pincha mahalliy qarzlar va yerdan tushgan daromadlar hisobiga moliyalashtirilib, tezkor sanoat modernizatsiyasiga imkon berdi.

3. *Siyosiy tajriba va moslashuvchanlik.* Fiskal nomarkazlashtirish mahalliy hukumatlarga siyosatni hududiy sharoitlarga moslashtirish imkonini berdi. Bu Xitoyning “ikki yo’lli” islohot strategiyasida muhim rol o’ynagan siyosiy tajriba va innovatsiyalarni rivojlantirishga yordam berdi (Naughton, 2007).

Iqtisodiy o’sishga salbiy ta’sirlar

1. *Mahalliy hukumat qarzlarining oshishi va fiskal xatarlar.* 1994-yilgi Soliqni taqsimlash islohotidan so’ng, mahalliy hukumatlar vertikal fiskal nomutanosiblikka duch keldi: ular xarajat majburiyatlarini saqlab qolgan holda daromad yig’ish vakolatlarining katta qismini yo’qotdilar. Natijada, ular byudjetdan tashqari qarz olish va Mahalliy hukumat moliyalashtirish vositalariga murojaat qila boshladilar. Tadqiqotchilar bu jarayon Xitoyda mahalliy qarz yukining keskin oshishiga olib kelib, uzoq muddatli makroiqtisodiy barqarorlikka tahdid solayotganini ta’kidlaydi (Liu va Prasad, 2018).

2. *Yer moliyasiga haddan tashqari tayanish.* Nomarkazlashtirish mahalliy hukumatlarni qishloq yerlarini shahar rivoji uchun qayta tasniflashga undadi, yer orqali olingan daromadlar esa byudjetni moliyalashtirish va qarzlarini to’lash uchun ishlatildi. Bu model tez urbanizatsiyani rag’batlantirgan bo’lsa-da, noaniqlik yuqori bo’lgan ko’chmas mulk bozorlarini va tuzilmaviy iqtisodiy nomutanosibliklarni keltirib chiqardi (Vu, 2019).

3. *Hududlararo tengsizlikning kuchayishi.* Fiskal nomarkazlashtirish boyroq dengizbo’yidagi viloyatlarga tezroq rivojlanish imkonini berib, hududlar o’rtasidagi farqlarni oshirdi. Zhang va Zou

(1998) fiskal nomarkazlashtirish hududlar o'rtasida fiskal resurslar va jamoat xizmatlari taqsimotidagi tengsizlik bilan bog'liq ekanini aniqlagan.

4. *Atrof-muhitga zarar va qisqa muddatli fikrlash.* Mahalliy kadrlarni baholashda YaIM o'sishiga haddan tashqari urg'u berilishi ekologik jihatdan zararli sanoat kengayishiga olib keldi. Keyinchalik joriy etilgan ekologik islohotlar nomarkazlashtirishga asoslangan ushbu o'sish modelining uzoq muddatli xarajatlarini yaqqol ko'rsatadi (Li va Zhou, 2005).

XULOSA

Fiskal nomarkazlashtirish islohotlar davrida Xitoyning tezkor iqtisodiy o'sishiga katta hissa qo'shdi: u rag'batlarni kuchaytirdi, hududlararo raqobatni oshirdi va infratuzilma rivojini tezlashtirdi. Biroq, u bilan birga mahalliy qarzlarning ko'payishi, yerga asoslangan moliyalashtirishga qaramlik, hududiy tengsizlik va ekologik zarar kabi uzoq muddatli tuzilmaviy muammolarni ham yuzaga keltirdi. Shunday qilib, fiskal nomarkazlashtirish dastlabki o'n yilliklarda iqtisodiy o'sishni rag'batlantirgan bo'lsa-da, uning barqarorligi endilikda mahalliy daromad manbalarini mustahkamlash, yer moliyasiga qaramlikni kamaytirish va rag'batlarni yuqori sifatli o'sishga yo'naltirishga qaratilgan islohotlarga bog'liqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jin, H., Qian, Y., & Veingast, B. (2005). Mintaqaviy nomarkazlashtirish va fiskal rag'batlantirish: Federalizm, Xitoy uslubi. Davlat iqtisodiyoti jurnali, 89(9–10), 1719–1742.
2. Li, H., & Zhou, L. (2005). Siyosiy almashinuv va iqtisodiy ko'rsatkichlar: Xitoyda kadrlar nazoratining rag'batlantiruvchi roli. Davlat iqtisodiyoti jurnali, 89(9–10), 1743–1762.
3. Lin, J. Y., & Liu, Z. (2000). Xitoyda fiskal nomarkazlashtirish va iqtisodiy o'sish. Iqtisodiy rivojlanish va madaniy o'zgarishlar, 49(1), 1–21.
4. Liu, L., & Prasad, A. (2018). Xitoyning mahalliy hokimiyat qarzlari: Muammolar va yechimlar. Xalqaro valyuta jamg'armasi ishchi hujjati.
5. Naughton, B. (2007). Xitoy iqtisodiyoti: O'zgarishlar va o'sish. MIT Press.
6. Qian, Y., & Veingast, B. (1997). Federalizm bozor rag'batlarini saqlab qolish majburiyati sifatida. Iqtisodiy istiqbollar jurnali, 11(4), 83–92.
7. Wu, J. (2019). Xitoyda shahar yerlarini moliyalashtirish va fiskal barqarorlik. Shahar tadqiqotlari, 56(7), 1503–1521.
8. Zhang, T., & Zou, H. (1998). Xitoyda fiskal nomarkazlashtirish, davlat xarajatlari va iqtisodiy o'sish. Davlat iqtisodiyoti jurnali, 67(2), 221–240.